

Vliv rodiny na pohybové činnosti pražských a venkovských dětí předškolního věku

JOSEF KÁBELE
HANA DVOŘÁKOVÁ
Výzkumný ústav tělovýchovný UK,
Praha

Pohybové činnosti jsou důležitým faktorem všestranného rozvoje dítěte. Jejich nejbouřlivější vývoj probíhá v předškolním věku, kdy se vytváří základní pohybové stereotypy, celková motorika se zdokonaluje, dítě si osvojuje i náročnější pohyby, které vyžadují soustředění, zdokonaluje se koordinace trupu a končetin. Motorika rovněž kladně působí na sociální a osobnostní rozvoj dítěte, což se konkrétně projevuje v rozvíjení sociálních vztahů, navazování adekvátních kontaktů s vrstevníky a rodiči, uvědomění si citových vztahů a postojů, osvojování základních morálních pravidel.

Rodina jako primární sociální skupina, v níž vyrůstá dítě předškolního věku, má na zdravý pohybový a somatický vývoj dítěte významný vliv. Harmonický domov, pohoda a takový způsob života, v němž je pravidelně zastoupena tělovýchova, jsou nejlepším prostředím pro výchovu dětské osobnosti [Opravilová 1981]. V rodině se tedy vytvářejí a formují první postoje dítěte k pohybovým aktivitám. Celý soubor faktorů, který ovlivňuje život rodin, působí i na jejich vztahy k tělesné kultuře vůbec a na vlastní aktivní účast v rámci pohybových činností. Podstatným faktorem v námi řešené problematice jsou objektivní podmínky, jimiž rozumíme například materiální a organizačně kádrové zabezpečení organizovaných forem tělovýchovy, materiální podmínky pro neorganizované pohybové aktivity, jejich dostupnost, kapacitu apod. Využití těchto objektivních podmínek se transformuje v rodině v závislosti na subjektivních podmínkách rodiny, které jsou dány například věkem, vzděláním, zdravotním stavem členů rodiny, minulou i současnou pohybovou aktivitou, dovednostmi, postoji, zájmy, zálibami apod.

Problematickou rozvíjení pohybových aktivit z hlediska somatického a motorického vývoje dětí předškolního věku se zabývala řada autorů [Pařízková, Berdychová 1976; Pařízková a kol. 1977; Reifová, Čížek 1977; Adamec 1981; Pařízková a kol. 1984 a další]. Sociologické problémy v oblasti tělesné kultury rodin s dětmi v předškolním věku zkoumali například Opravilová [1981]; Kábele, Merhautová, Joachimsthaler [1981]; Merhautová a kol. [1982]; Pařízková [1982]; Dvořáková [1982a, 1982b]; Nálevková, Dvořáková [1984]. Rozdíly mezi různými sociálně demografickými skupinami (a to venkovskými a pražskými dětmi předškolního věku) z aspektu pohybové způsobilosti zkoumala Kárníková [1983], která zjištěné difference dávala do souvislosti s rozdílným způsobem života rodin v různých geografických podmínkách.

Na základě těchto poznatků jsme přistoupili k hlubšímu a širšímu výzkumnému sledování dvou extrémních souborů, a to velkoměstského sídliště v Praze (Jižní Město) a venkovského regionu s malými městy a obcemi od 500 do 2000 obyvatel (Východočeský kraj). Zaměřili jsme se na problematiku subjektivních podmínek v rámci rodin v obou souborech, přičemž jsme předpokládali, že postoje k tělesné kultuře se budou různit. Dále jsme předpokládali bohatší, pestřejší a pravidelnější zapojení do organizovaných tělovýchovných forem u dětí v pražských rodinách, neboť možnosti spontánních tělovýchovných činností jsou ve velkoměstské aglomeraci přece jen omezenější.

Pražský soubor tvořilo 171 dětí, z toho bylo 47,9 % chlapců a 52,1 % dívek od 3 do 7 let. Ve věku od 4 do 6 let bylo 134 dětí, do 4 let 23 a nad 6 let 14 dětí. 22,2 % dětí bylo bez sourozence, 69 % mělo jednoho sourozence, 8 % dva sourozence a jedno dítě 3 sourozence.

Venkovský soubor se skládal ze 136 dětí, z toho bylo 58,1 % chlapců a 41,9 % dívek rovněž od 3 do 7 let. Děti od 4 do 6 let bylo 101, do 4 let 28 a nad 6 let 7. Bez sourozence bylo 26 % dětí, jednoho sourozence mělo 61 %, dva sourozence 9 %, tři sourozence pak 3 % a dvě děti měly čtyři a více sourozenců. Sběr dat probíhal v mateřských školách, z čehož jednoznačně vyplývá, že děti obou souborů byly výchovně formovány jak rodinou, tak institucionálně. Oba soubory byly z hlediska počtu, pohlaví, věku, edukačního působení i počtu sourozenců téměř identické, a proto tedy i porovnatelné.

Sociologické šetření bylo provedeno v náhodně vybraných mateřských školách dotazníkovou metodou. Otázky dotazníku byly zaměřeny na sociální a demografické údaje o rodině, data o zdravotním stavu jednotlivých členů rodiny, o pohybových aktivitách a činnostech, zájmech a zálibách rodičů i dětí, péči o fyzický rozvoj a výchovu dítěte, o způsobu života rodiny a osobnostních charakteristikách dítěte. Dotazník byl prezentován anonymně a doba potřebná k jeho vyplnění se pohybovala okolo 50 až 60 minut. Skládal se celkem z 60 alternativních otázek pro oba rodiče. Návrh dotazníku byla poměrně vysoká. U pražského souboru činila 78,7 %, u venkovské skupiny byla dokonce nepatrně vyšší, a to 82,3 %. Přispěl k tomu zřejmě osobní kontakt s rodiči (autoři uskutečnili ve vybraných mateřských školách besedy pro rodiče na téma *Psychický a motorický vývoj dítěte předškolního věku* a zároveň provedli instruktáž k vyplnění dotazníku).

Data byla podrobena třídění I. stupně a některé významově závažné položky zhodnoceny pomocí t-testu.

Dále bylo provedeno terénní šetření za účelem zpracování základních údajů o podmínkách k provozování neorganizovaných spontánních pohybových činností a o možnostech zapojení do organizované tělovýchovy.

Výsledky

Při interpretaci výsledků jsme se zaměřili na postoje k tělesné kultuře, které jsme hodnotili pomocí pořadové škály správných názorů na roli pohybové aktivity v životě dětí. Rodiče obou souborů si shodně uvědomují význam pohybových činností pro všestranný a zdravý rozvoj, upevňování vůle a charakteru, rozvíjení vztahu ke kolektivu, navazování přátelství, návyky správné životosprávy a pronikání složek tělesné kultury do způsobu života mladých lidí. Rodina projevuje značný zájem o budoucí aktivní zapojení dětí do tělesné výchovy a sportu, a to především ve sportovních oddílech (viz tab. 1). Tyto skutečnosti však vyjadřují rovinu „přání“ a jsou v rozporu s realitou. Získané výsledky ukazují, že skutečná účast na pohybových aktivitách je v podstatě velmi nízká a nahodilá, což platí s malými výjimkami o obou souborech. Zájmovým organizovaným pohybovým aktivitám se v předškolním věku věnují 2 až 3 % dětí (ZRTV, sportovní oddíly, rytmika). Jediná výjimka byla zjištěna u venkovského souboru, kde se cvičení v oddíle ZRTV účastní 11 % dětí. Tato skutečnost nás překvapila a vysvětlujeme si ji tradiční zájmové tělovýchovy při tělovýchovných jednotách v malých lokalitách, stabilizací kádrů a větší homogenitou prostředí. Pokud jde o pohybové čin-

Tabulka 1. Zájem rodičů o zapojení dětí do organizované tělovýchovy (v %)

	Venkovský soubor (N = 136)		Pražský soubor (N = 171)	
	otec	matka	otec	matka
oddíl ZRTV	19,85	22,06	17,54	16,96
sportovní oddíl	50,00	52,21	60,23	63,74
turistický oddíl	4,41	4,41	4,68	2,92
povinná TV na školách	19,12	16,18	10,53	10,53
nezájem o tělesnou kulturu	2,94	4,41	2,92	2,92

nosti rodičů s dětmi, převažuje ve venkovském souboru činnost pravidelná, v pražském souboru činnost o víkendech (viz tab. 2).

Součástí výzkumného sledování byl i obsah a formy pohybových aktivit. V pražském souboru dětí předškolního věku jsme shledali významně vyšší ($p < 0,01$) podíl takových aktivit, jako jsou turistika, bruslení, lyžování, a významně nižší podíl ($p < 0,01$) jízdy na kole, koloběžce apod. V ostatních činnostech, jako domácí gymnastika, zdravotní procházky, hry venku, plavání, léčebná tělesná výchova, je nevýznamně vyšší participace u pražského souboru (viz tab. 3). Většina sledovaných pohybových činností vyžaduje přítomnost, dohled, popřípadě i pomoc rodičů, jež je nejnужnější v podmínkách velkoměsta. Proto je také v pražském souboru častější tendence přesunout pohybové aktivity na víkendy a trávit je mimo velkoměstskou aglomeraci (významně vyšší provozování turistiky, lyžování).

Nutnost přesunout tyto aktivity na volné dny potvrzuje i hlubší pohled na režim dne pražských dětí. Ve srovnání s dětmi venkovského souboru je významný rozdíl ($p < 0,01$) v odchodu z mateřské školy. Zatímco tři čtvrtiny venkovských dětí odcházejí domů mezi 15.—16. hodinou, je situace u pražského souboru odlišná. Mezi 15.—16. hodinou odchází asi 45 % dětí, mezi 16.—17. hodinou 36 % a po 17. hodině 8 % dětí. Přitom počet dětí přicházejících do pražské mateřské školy před sedmou hodinou ráno je o 10 % vyšší než na venkově. Z toho je patrné, že časový fond pro společné činnosti v rámci rodiny je v Praze daleko omezenější.

Tyto fakty lze dát do souvislosti s otázkou vzdálenosti zaměstnání rodičů od jejich místa bydliště, a tedy i s časovou ztrátou vzniklou dojížděním. Tabulka

Tabulka 2. Frekvence pohybových činností rodičů s dětmi (v %)

	Venkovský soubor (N = 136)		Pražský soubor (N = 171)	
	otec	matka	otec	matka
pravidelná činnost	20,59	20,59	12,87	15,79
činnosti pouze o víkendech	33,09	39,71	53,80	49,12
činnosti pouze o dovolené	22,06	21,32	14,62	18,71
vůbec žádné činnosti	24,26	18,38	14,62	13,45
neodpovědělo	0	0	4,09	2,92

Tabulka 3. Pohybové činnosti předškolních dětí (v %)

		Venkovský soubor (N = 136)		Pražský soubor (N = 171)	
		n	%	n	%
domácí gymnastika	pravidelně	7	5,15	11	6,43
	nahodile	6	4,41	11	6,43
	vůbec ne	123	90,44	149	87,13
zdravotní procházky	pravidelně	42	30,88	64	37,43
	nahodile	60	44,12	67	39,18
	vůbec ne	34	25,00	40	23,39
pohybové, míčové hry venku	pravidelně	48	35,29	68	39,77
	nahodile	64	47,06	77	45,03
	vůbec ne	24	17,65	26	15,20
turistika*	pravidelně	3	2,21	22	12,87
	nahodile	36	26,47	73	42,69
	vůbec ne	99	72,79	76	44,44
plavání, koupání	pravidelně	43	31,62	65	38,01
	nahodile	63	46,32	83	48,54
	vůbec ne	21	22,79	23	13,45
bruslení*	pravidelně	12	8,83	34	19,88
	nahodile	41	30,15	53	30,99
	vůbec ne	82	60,29	84	49,12
lyžování*	pravidelně	17	12,50	33	19,30
	nahodile	31	22,79	72	42,11
	vůbec ne	88	64,71	66	38,60
jiný sport	pravidelně	9	6,62	17	9,94
	nahodile	23	16,91	19	11,11
	vůbec ne	104	76,47	135	78,95
léčebná tělesná výchova	pravidelně	2	1,47	4	2,34
	nahodile	2	1,47	1	0,58
	vůbec ne	132	97,06	166	97,08
jízda na kole, tříkolce ap.*	pravidelně	98	72,06	95	55,56
	nahodile	33	24,26	0	0
	vůbec ne	5	3,68	76	44,44

* značí významnost na hladině 1 %.

4 ukazuje, že vzdálenost zaměstnání pražských rodičů je větší, neboť téměř 90 % otců a 66 % matek dojíždí do zaměstnání 5 i více kilometrů.

Při rozboru dalších biosociálních ukazatelů jsou patrné rozdíly mezi rodiči v obou souborech, které mohou ovlivňovat způsob života i realizaci pohybových aktivit v rodině. Z hlediska věku rodičů je významně vyšší ($p < 0,01$) věk matek v pražském souboru, což lze pravděpodobně vysvětlit obtížnější bytovou situací v Praze (očekávání nového bytu na sídlišti před založením rodiny) a především signifikantně vyšším vzděláním matek ($p < 0,01$). Vzdělanostní úroveň pražských rodičů je vyšší (středoškolské s maturitou a vysokoškolské), na venkově převládá vyučení. Z hlediska sportovních dovedností (plavání, lyžování, bruslení, míčové hry apod.) jsou na tom lépe pražští

Tabulka 4. Vzdálenost zaměstnání rodičů od místa bydliště (v %)

	Venkovský soubor (N = 136)		Pražský soubor (N = 171)	
	otec	matka	otec	matka
500 m	21,32	26,47	0	15,79
500—1000 m	28,68	26,47	0	6,43
2—4 km	15,44	19,85	9,94	11,70
5 km a více	36,03	23,53	88,89	66,08
nedojezdí, neodpověděli	0	3,68	1,17	0

rodiče, zejména matky. Na základě těchto údajů bychom mohli v souladu s výsledky jiných autorů [Teplý, Adamec 1980; Merhautová a kol. 1982] předpokládat, že jak faktor vyššího vzdělání, tak častější sportovní dovednosti se odrazí v častější pohybové aktivitě rodičů pražského souboru. Tento předpoklad se však plně nepotvrdil. Rozdíly v pravidelné pohybové aktivitě jsou mezi oběma soubory minimální. Určité difference jsou u nahodile prováděných pohybových aktivit, kde účast rodičů pražského souboru je významně vyšší. Pravidelné sportovní diváctví převažuje hlavně u otců venkovského souboru (50 % ku 20 % v Praze).

Vědomí potřeby pohybových činností je u populace rodičů všeobecně rozšířeno, rovněž zájem o zapojení dětí do těchto aktivit je velký, promítnuti do reality však není adekvátní, převažují činnosti nahodilé, epizodické. Rozdíly mezi oběma sledovanými soubory jsou dány především režimem rodiny, kde podstatným faktorem je časová náročnost spojená s dojížděním do zaměstnání. Tím vystupuje do popředí význam volných víkendových dnů, které velkoměstská populace využívá kromě jiného i pro rodinné sportování. Časový fond rodiny a podmínky velkoměsta specificky omezují možnost spontánních pohybových aktivit dětí (častějších u venkovských dětí). Tyto skutečnosti zřejmě ovlivňují rodiče pražských dětí, aby pohybový deficit vzniklý v průběhu týdenního režimu nahradili víkendovou aktivitou. Přesto se však zjištěné aktivity obou souborů jeví jako nedostačující. Bude proto třeba věnovat značnou pozornost vytváření podmínek pro pohybovou aktivitu v rámci specifík obývané lokality. Rovněž je třeba zvýšit výchovné a propagační působení stimulující populaci k účasti na organizovaných i neorganizovaných tělovýchovných akcích.

Literatura

- Adamec, A.: *Hodnocení motorické výkonnosti a vybraných faktorů somatického vývoje u dětí předškolního věku*. In: Tělesná kultura v životě dieťaťa. Sborník VR ÚV ČSTV č. 12. Bratislava 1981, s. 105—112.
- Dvořáková, H.: *Funkce pohybové aktivity v rodinách s dětmi do 6 let*. In: Tělesná kultura — společnost — osobnost. Metodický dopis ÚV ČSTV. Praha 1982a, s. 490—494.
- Dvořáková, H.: *Pohybové aktivity v rodinách s dětmi do 6 let*. In: Úloha tělesné výchovy v harmonickém vývoji dítěte. Metodický dopis ČÚV ČSTV. Praha 1982b, s. 73—79.
- Hrčka, J.: *Rekreační šport a súčasný spôsob života*. Bratislava, Veda 1984.
- Kábele, J.: *Některé aspekty motivace lidské činnosti a jednání v rámci masové tělesné výchovy*. In: Hnutí pohybem ke zdraví a jeho odraz u lidí produktivního věku. Praha, ČÚV ČSTV 1981, s. 21—25.

- Kábele, J. — Merhautová, J. — Joachimsthaler, F.: *K výzkumu role rodiny v péči o tělesný rozvoj předškolních dětí*. In: Kolektiv a rozvoj osobnosti. Liblice, ČsSS při ČSAV 1981, s. 180—191.
- Kárníková, R.: *Vnější projevy pohybového vývoje venkovských a pražských předškolních dětí*. In: Všestranný pohybový rozvoj a problémy rané specializace v předškolním věku. Praha, ČUV ČSTV 1983, s. 29—36.
- Merhautová, J. — Joachimsthaler, F.: *Funkce tělesné kultury z hlediska socialistického způsobu života*. Sociologický časopis 1977, č. 5, s. 509—522.
- Merhautová, J. a kol.: *Metodologické problémy výzkumu tělesné kultury ve způsobu života dětí předškolního věku*. In: Tělesná kultura — společnost — osobnost. Praha, Metodický dopis ÚV ČSTV 1982, s. 484—490.
- Nálevková, J. — Dvořáková, H.: *Role matky při uplatnění tělovýchovných aktivit ve způsobu života dětí nejmladších věkových kategorií*. In: Sport a volný čas. Praha, ÚV ČSTV 1984, s. 134—141.
- Oprailová, E.: *Několik poznámek k sociálním a ekonomickým ukazatelům druhé etapy výzkumu somatického a motorického vývoje předškolních dětí*. In: Tělesný a pohybový vývoj dětí od 4 do 6 let v Čechách, na Moravě a ve Středoslovenském kraji. Praha, Metodický dopis ČUV ČSTV 1981, s. 37—41.
- Pařízková, J. — Berdychová, J.: *Somatický a motorický vývoj dětí předškolního věku v Čechách a na Moravě*. Praha, ČUV ČSTV 1976.
- Pařízková, J. a kol.: *Vliv tělesné výchovy a dalších činitelů na somatický a motorický vývoj dětí předškolního věku v Čechách a na Moravě*. Praha, ČUV ČSTV 1977.
- Pařízková, J.: *Vztah pohybového a somatického vývoje k účasti na tělesné výchově a rodinným ukazatelům*. In: Úloha tělesné výchovy v harmonickém vývoji dítěte. Praha, Metodický dopis ČUV ČSTV 1982, s. 51—53.
- Pařízková, J. a kol.: *Growth, Fitness and Nutrition in Pre-school Children*. Praha, Universitas Carolina 1984.
- Reifová, L. — Čížek, P.: *Vývojová úroveň dvou souborů dětí předškolního věku s různým charakterem převládající péče*. Československá Hygiena 1977, č. 8, s. 333—337.
- Šaffková, Z. — Kábele, J.: *Význam tělesné kultury v životním režimu perspektivních vedoucích pracovníků*. Teorie a praxe tělesné výchovy 1981, č. 4, s. 203—206.
- Teplý, Z. — Adamec, Č.: *Hnutí pohybem ke zdraví a jeho odraz v masovém rozvoji tělesné výchovy*. Praha, Ústav pro výzkum kultury 1980.